

סימן ז'

בענייני ספיקות (לד ע"ב)

א. חילוקי דינים בספיקות

איתא בגמרא (לד ע"ב):

ההוא ארבא דהווי מינצו עלה בי תרי, האי אמר דידי היא והאי אמר דידי היא. אתא חד מינייהו לבי דינא ואמר: תיפסוה, אדמייתנא סהדי דדידי היא. תפסינן או לא תפסינן? רב הונא אמר: תפסינן, רב יהודה אמר: לא תפסינן.

אזל, ולא אשכח סהדי. אמר להו: אפקוה, וכל דאלימ גבר. מפקינן או לא מפקינן? רב יהודה אמר: לא מפקינן, רב פפא אמר: מפקינן. והלכתא: לא תפסינן, והיכא דתפס – לא מפקינן.

מבואר מדברי הגמרא, שבמקום שבו שני בעלי דינים מתווכחים לגבי בעלות על נכס, ואין בידי אחד מהם הוכחה חותכת – הדין הוא "כל דאלימ גבר", וכפירוש רשב"ם (ד"ה "וכל דאלימ גבר"): "בין בראיות בין בכח". והדברים מפורשים בהמשך הגמרא בדברי רב נחמן לעניין מחלוקת שוות-הוכחות בעניין קרקע: "זה אומר: 'של אבותי', וזה אומר: 'של אבותי', אמר רב נחמן: כל דאלימ גבר".

אך התוס' (ד"ה "ההוא ארבא") הקשו על דין הגמרא מן המבואר בריש בבא-מציעא (דף ב ע"א): "שנים אוחזין בטלית. זה אומר: 'אני מצאתיה', וזה אומר: 'אני מצאתיה'. זה אומר: 'כולה שלי', וזה אומר: 'כולה שלי'... יחלוקו". ומדוע לא נאמר גם כאן שיחלקו את הספינה?

ומתרצים התוס' בשם ר"ת, וז"ל:

ומפרש ר"ת דאוחזין שאני, דכיון ששניהם מוחזקים אין לנו להניח שיגזול האחד לחבירו, דחשיב כאילו אנו יודעין שיש לשניהן חלק בה – שכל דבר יש להעמיד בחזקת מי שהוא בידו.

וביאור דבריו: שניים האוחזים בידם בחלקי הטלית חולקים רק בגלל ההחזקה הפיזית שלהם בחפץ. ההחזקה הפיזית של כל אחד בחלקו היא בגדר "אנן סהדי" – "דחשיב כאילו אנו יודעין שיש לשניהן חלק בה". אך במקרה שלנו, אין החזקה

ממשית של בעלי-הדין בספינה או בקרקע, ולכן אין לבי"ד יכולת לפסוק "יחלוקו" מחמת הספק.

בהמשך הגמרא בבבא-מציעא (ג ע"א), מקשה הגמרא על דין 'שניים אוחזין' מהא דאיתא במשנה בפרק "המפקיד" (לז ע"א):

שנים שהפקידו אצל אחד, זה מנה וזה מאתים. זה אומר: 'שלי מאתים', וזה אומר: 'שלי מאתים'. נותן לזה מנה ולזה מנה, והשאר יהא מונח עד שיבא אליהו. א"ר יוסי: א"כ, מה הפסיד הרמאי? אלא הכל יהא מונח עד שיבא אליהו.

ומקשה הגמרא על דין 'שניים אוחזים', דלכאורה אינו כרבנן: שהרי לענין הפקדה, במקום שיש ספק, פוסקים רבנן 'הא מונח עד שיבוא אליהו', ולכאורה הדבר סותר את דין 'יחלוקו'. ומתרצת הגמרא ע"פ חילוק בדברי רבנן: בהפקדה לא אמרו רבנן ד'יהא מונח' אלא בגלל שדין 'יחלוקו' לעולם לא יכול להוביל לדין אמיתי – שהרי סו"ס אחד מהם יקבל חמישים יותר משהפקיד. אך בטלית, יש היכי תימצי שיהא דין 'יחלוקו' דין אמת – במצב שבו זכו בה ביחד. במצב כזה, שבו יש סיכוי שיושג דין אמת – אומרים רבנן 'יחלוקו'.

אך יש להקשות: מה מקום יש לדמות ולהקשות מן המקרה של הפקדת-כספים למקרה של 'שניים אוחזין'? הרי ב'שניים אוחזין' מדובר על שני אנשים המוחזקים פיזית בחפץ, ואילו בהפקדת-כספים אין בעלי-הדין מחזיקים דבר בידם ממש?

ונראה, דהתוס' בריש ב"מ (ב ע"א, ד"ה "ויחלוקו") כבר עמדו על קושיה זו, ותירצו בפשטות דמחמת ההפקדה – "חשיב ההוא שהנפקד תופס בחזקת שניהם כאילו הם עצמם מוחזקים בו". ולכן יש בהחלט מקום לקושיית הגמרא.

ע"פ הסבר זה, הוסיפו וביארו התוס' את ההבדל בין נידון דין בב"ב ('ההוא ארבא'), לבין 'שניים אוחזין': ב'שניים אוחזין', שניהם מוחזקים בממון, ואמרינן 'יחלוקו'. אך ב'ההוא ארבא' אף אחד אינו מוחזק, ולכן אמרינן 'כל דאלימ גבר'.

נמצא שיש שלושה דינים מחולקים בענייני ספקות:

- א. כאשר אין מוחזק והחלוקה אינה יכולה להיות אמת: הדין הוא 'כל דאלימ גבר', כב'ההוא ארבא'.
- ב. כאשר שני הצדדים מוחזקים והחלוקה אינה יכולה להיות אמת: הדין הוא 'יהא מונח עד שיבוא אליהו', כב'שניים שהפקידו'.
- ג. כאשר שני הצדדים מוחזקים, ויתכן שהחלוקה היא אמת, הדין הוא 'יחלוקו', כב'שניים אוחזים'.

ב. ספק מוחלט

אך לכאורה קשה על מסקנת התוס' משיטת סומכוס בב"מ (ק ע"א). שנינו שם:

המחליף פרה בחמור וילדה, וכן המוכר שפחתו וילדה – זה אומר: 'עד שלא מכרתי', וזה אומר: 'משלקחתי' – יחלוקו.

ומבואר בגמרא:

הא מני? סומכוס היא, דאמר: 'ממון המוטל בספק – חולקין'.

אם-כן, מצינו שיטה הנוקטת את דין 'יחלוקו' אע"פ שלא יכול להיות שהחלוקה תהיה דין-אמת. וכן מצינו אף בדעת חכמים, כגון במקרה של ניפול¹ הנמצא בין שובכות (ב"ב כג ע"ב), שכאשר המרחק בין השובכות שווה, פוסקים חכמים ד'יחלוקו' אף שאין החלוקה אמת. וא"כ, נראה שהסוגיות סותרות.

אך נראה לתרץ, ע"פ החילוק המבואר בגמרא בבבא-בבא-בבא בדף לה (ע"א): הגמרא מבארת דבמקום שיש בו 'דררא דממונא' אמרינן 'יחלוקו' גם אם החלוקה בהכרח אינה דין-אמת². ומבואר בתוס' (ד"ה "דררא דממונא") שביאור המושג: 'דררא דממונא' הוא: "דדל טענתייהו מהכא [הורד טענותיהם מכאן] – יש ספק לב"ד". כלומר: כאשר הספק הוא אובייקטיבי, וראוי שהדיינים יסתפקו בו אף ללא טענותיהם הסובייקטיביות של בעלי-הדין – במקרה כזה, ראוי לומר 'יחלוקו' אף שאין בכך דין-אמת. אף במקום שכל עצם הספק מתעורר רק מחמת טענותיהם של בעלי-הדין, שם לא אמרינן 'יחלוקו'.

אך לכאורה, החילוק טעון סברה וביאור נוסף, שהרי, מה ההיגיון לפסוק דין שהוא ודאי לא נכון? ונראה לקרב הדבר ע"פ הגמרא בסנהדרין (דף לב ע"א), דאיתא שם:

כדתניא: "צדק צדק תרדוף" (דברים טז, כ) – אחד לדין ואחד לפשרה.

וממשיכה הגמרא ומבארת איך מבצעים את דין הפשרה³:

כיצד? שתי ספינות עוברות בנהר ופגעו זה בזה, אם עוברות שתיהן – שתיהן טובעות, בזה אחר זה – שתיהן עוברות. וכן שני גמלים שהיו עולים במעלות בית

¹ גוֹזֵל (עפ"ד הרשב"ם לעיל כג ע"ב, ד"ה "ניפול").

² ואע"פ שלכאורה משמע שהתירוח הוא דווקא בדעת סומכוס, יש לומר שה"ה גם לדברי חכמים, משום שכל החילוק ביניהם הוא רק במקרה שאחד מבעלי הדינים מוחזק, שלסומכוס אף בכה"ג אמרינן 'יחלוקו'.

³ וצריך להקדים ולומר שלא מדובר בפשרה הנעשית ע"י הדיין בויכוח בין בעלי-הדין, אלא בפשרה הקשורה יותר לענייני קדימויות, וראה בהמשך הדברים.

חורון (רש"י: "מקום צר, ואין דרך לנטות ימין ושמאל וצריך האחד לנטות לאחוריו עד שמוצא מקום לנטות") ופגעו זה בזה, אם עלו שניהן – שניהן נופלין, בזה אחר זה – שניהן עולין. הא כיצד? טעונה ושאינה טעונה – תידחה שאינה טעונה מפני טעונה. קרובה ושאינה קרובה – תידחה קרובה מפני שאינה קרובה. היו שתיהן קרובות, שתיהן רחוקות – הטל פשרה ביניהן, ומעלות שכר זו לזו.

מבואר בגמרא, שדין תורה הוא שבמקום שיש ספק שאין בו הכרעה, יש לעשות פשרה – אע"פ שאין בפשרה אמת מוחלטת⁴. א"כ, ניתן לומר שפסק הדין בניפול הנמצא בין שני שובכות ובמקרה של 'המחליף פרה בחמור' הוא בעצם הרחבה של דרשת "צדק צדק תרדוף": מכיוון שהספק הוא מצד המציאות, ספק אובייקטיבי שאינו ניתן לבירור – יש לעשות פשרה בכדי לפותרו. לעומת זאת, כאשר הספק הוא סובייקטיבי, דהיינו מגיע מחמת טענותיהם של בעלי-הדין, לא יתכן לפסוק 'חלוקו' מכוח דרשת "צדק צדק תרדוף", מכיוון שהספק נובע משקר ורמאות של אחד הצדדים – וזה לא מקרי "צדק".

ג. שיטת רש"י בדררא דממונא

בניגוד לשיטת התוס' בהסבר המושג 'דררא דממונא', רש"י בב"מ (ב ע"ב ד"ה "דררא") ביאר בצורה שונה, וז"ל:

דררא דממונא – חסרון ממון. שאם יפרע זה שלא כדין – הוי חסרון ממון, ואם נפטרנו שלא כדין נמצא זה חסר ולד פרתו.

וכעין זה כתב הרשב"ם בסוגייתנו.

ויש לכאורה להביא ראייה לפירוש רש"י, מהא דאיתא שם בב"מ (ו ע"א) לגבי המשנה ד'שניים אוחזין':

תא שמע: כמה דברים אמורים? ששניהם אדוקין בה, אבל היתה טלית יוצאת מתחת ידו של אחד מהן – המוציא מחבירו עליו הראיה.

דהיינו: דברי המשנה ששניים אוחזין יחלוקו, הם רק כאשר שניהם אדוקים בטלית בו-זמנית. אך אם הטלית ביד אחד מהם בלבד, הדין הוא ש'המוציא מחבירו עליו הראיה'. אך על כך מקשה הגמרא: "פשיטא!", ומתרצת שני תירוצים. וזה התירוקן השני:

⁴ דמאי חזית לפסוק לטובת אחד מהצדדים ולא לצד השני?!

ואיבעית אימא: כדקתני, דאתו לקמן כי תפיס לה חד מינייהו (שמחזיק ממש בטלית) ואידך מסרך בה סרוכי (נסרך ותופס בקצה הטלית). ואפילו לסומכוס דאמר: ממון המוטל בספק חולקין בלא שבועה, מודה סומכוס דסרכא לאו כלום היא.

ולכאורה, קשה על שיטת התוס' הסוברים שדררא דממונא היינו מקום שבו יש ספק אובייקטיבי, אף ללא טענות בעלי-הדין: מאי רבותא לומר שמקרה זה הוא אף אליבא דסומכוס? שהרי במקרה הקודם, ליכא דררא דממונא, שהרי בלא טענותיהם היה בית-הדין מניח ששניהם הגביהו ביחד, ויחלוקו. אך עתה, כל אחד מהם טוען 'כולה שלי' ורק מחמת טענותיהם עולה הספק בפני בית-הדין. ואם ליכא דררא דממונא, איזו הו"א ישנה לומר שיחלוקו?

אמנם יש מכאן ראיה לשיטת רש"י ורשב"ם, משום שהם ביארו שאף במוחזקין ייתכן שהחלוקה לא תהיה אמת, ומ"מ כאשר שניהם אחוזין בה אמרינן יחלוקו כי יש לנו ספק למי שייך החפץ. וממילא כאשר אחד "מסרך בה סרוכי" והשני מחזיק ממש, הייתה הו"א שכיוון שלדעת סומכוס "ממון המוטל בספק – חולקין" אף שרק אחד מהם מוחזק – א"כ יחלקו גם כאן, כי אע"פ שהאחד נסרך מ"מ הוא יוצר ספק כלשהו. קמ"ל שאפילו לסומכוס לא אומרים כך, משום ש'סירכא' אינה יוצרת ספק כלל.

ד. ביאור בדברי הרמב"ם

את הדין המובא לעיל מהמשנה בב"מ לעניין פיקדון, פוסק הרמב"ם להלכה (פ"ה מהל' שאלה ופיקדון ה"ד) וז"ל:

שנים שהפקידו אצל אחד: זה מאה וזה מאתים, וכל אחד משניהם אומר: 'אני הוא שהפקדתי המאתים'... אם הביאו לו השנים כאחד שלש מאות בכרך אחד ובאו ותבעו, וכל אחד אומר המאתים שלי – נותן מנה לזה ומנה לזה והשאר יהיה מונח אצלו עד לעולם או עד שיודה האחד לחבירו.

והנה, ברמב"ם בדין המוצא אבידה והכריז עליה, ובאו שניים ונתנו בה סימנים, פסק באופן דומה, אך הוסיף אפשרות נוספת, וז"ל בהלכות גזלה ואבדה (פ"ג ה"ו):

באו שנים: זה נתן סימני האבדה וזה נתן סימניה כמו שנתן האחר – לא יתן לא לזה ולא לזה, אלא תהיה מונחת עד שיודה האחד לחבירו או יעשו פשרה⁵

⁵ חשוב לציין שכאן מדבר הרמב"ם על הפשרה הרגילה, דהיינו: פסיקה של בית-הדין ע"פ הסכמה של שני הצדדים, כמבואר בסנהדרין דף ו ע"א.

ביניהן.

ויש להבין: מדוע לעניין אבידה הרמב"ם מעלה את האפשרות של פשרה ואילו ב'שניים שהפקידו' לא?

ונראה, שיש לבאר ברמב"ם בפשטות בדומה ליסוד מסנהדרין. הרמב"ם סובר שניתן לעשות פשרה רק במקום שיתכן ששני בעלי-הדין אכן צודקים, אך במקום שברור לבית-הדין שאחד מבעלי הדינים הוא רמאי גמור – אין לעשות פשרה. ואף שבד"כ בהסכמת שני הצדדים עושים פשרה גם במקום שיש הלכה פסוקה כיצד לנהוג, מכל מקום זה רק כאשר ייתכן ששני הצדדים צודקים, אך אם ברור שאחד מהם גזלן - אסור לב"ד להסכים לפשרה. ולכן, ב'מנה שלישי' שאחד מהם ודאי רמאי וגזלן, גם אם השני – דובר-האמת – מסכים להתפשר, אין הסכמה זו באה אלא מתוך פחד שאם לא יתפשר יפסיד את כל המנה השלישי ואם יעשה פשרה יפסיד רק חצי מנה⁶, ולכן אין לב"ד לעשות פשרה משום שבכך הם מחזקים את ידי הגזלן.

והשתא אתי שפיר שיטת הרמב"ם: ב'שניים שהפקידו', מאחר שאחד מהם ודאי משקר – אין לעשות פשרה. לעומת זאת, באבידה, בהחלט יתכן ששניהם איבדו אבידה דומה, ולכן שייך לעשות ביניהם פשרה בכדי לפתור את הספק.

⁶ וכיוון שהסכמתו בעל-הדין דובר-האמת לפשרה היא רק מחמת העובדה שידוע שהשני רמאי ולא יניח לו עד שיתפשר – לכן אין בפשרה זו ממש. אך במקום שבו גם בעלי-הדינים מודעים לעובדה שיכול להיות שאף הצד השני דובר אמת: ההסכמה לעשות פשרה מגיעה מכורח המציאות והבנת בעייתיות המקרה, ואמיתית היא.